

Живот и дело Леле Давичо¹

Рад је производ генеалогског, библиографског и књижевноисторијског истраживања о приватном животу и књижевним текстовима Леле Давичо, са циљем да се њеном стваралаштву укаже пажња и утврди књижевно-историјски контекст у ком је настајало. Лела Давичо је писала есеје, драме, песме у прози, црте и скице, а у њеним делима доминирају теме љубави и положаја жене у друштву. Била је под снажним утицајем еманципаторских идеја с краја 19. и почетка 20. века, те се њен опус може сматрати и доприносом феминистичком наслеђу. Ради прегледности, целокупно стваралаштво Леле Давичо може да се подели на три периода: пештански период, београдски период и минхенски период. За српску књижевност посебно је битан београдски период који је трајао од 1887. до 1903. када је писала на српском језику.

Кључне речи: Лела Давичо, Србија, Јеврејка, биографија, стваралаштво

Мало тога се зна о Лели Давичо, Јеврејки која је живела на простору Србије и која је за собом оставила вредно књижевно дело. Главни извори података који су прикупљени о њој у овом раду јесу домаћи архиви, нарочито Архив Србије и Архив Јеврејског историјског музеја, дигитализовани часописи и библиографије, као и страна дигитализована библиотечка и архивска грађа с међународним базама грађанских регистара Јевреја. Истраживање о Лели Давичо морало је тећи првенствено преко истраживања о њеном супругу који је био јавна личност, те је његово кретање у служби било забележено у новинским чланцима с краја 19. и почетка 20. века и у државним шематизмима.² Због тих околности, од којих је најтежа била та што је Лела Давичо била страног порекла и што је у Србији живела релативно кратко, истраживање је представљало посебан изазов. Различите транскрипције презимена Давичо показале су се као препрека приликом претраге страних извора, који су и довели до расветљења прошлости Леле Давичо.³ Захваљујући сазнањима о њеном животу, књижевно стваралаштво ове ауторке добија контекст и стиче се увид у њен допринос српској женској књижевности с краја 19. и почетка 20. века.

О животу Леле Давичо

О Лели Давичо се говори сасвим посредно као о српској књижевници и супрузи српског дипломате јеврејског порекла, Хајима Давича (1854–1918). Не постоји ниједан текст посвећен само њеном животу и делу зато што су најосновнији подаци о њој веома тешко доступни. Отуда, на пример, и то што се Лели погрешно приписују имена као што је Јелена.⁴

Захваљујући дигитализованим грађанским регистрима и нотарским записима, сазнајемо да је право име Леле Давичо било Адел Голд (Adél Gold, Adele Gold). Рођена је 3. маја 1856. године у Пешти,⁵ у браку јеврејског занатлије Јозефа (József; 1830–?) и Бабете Голд (Babette, Betti; 1831–1907), рођене Кон (Kohn). Била је најстарија од троје браће и сестара, Ане (Anna; 1857–?) и Ђуле (Gyula, Julius; 1860–?), ако се изузме њихова рано преминула сестра Матилда (Mathild; 1854–1855).⁶ Са само шеснаест година, тачније 1872. године, Лела се удала за пештанског адвоката Миксу Шомођија (Miksa, Miksáné, Max Somogyi; 1842–1926). Убрзо је са њим добила ћерке Малвину (Malvina; 1873–?) и Хедвиг (Hedvig; 1874–?), као и сина Имреа (Imre; 1876–?). Развела се у децембру 1886. године, а у марту 1887. године се удала за Хајима Давича, који је у том периоду у Будимпешти радио као српски конзул. Према подацима које бележи један бечки лист, у то време, Лела је радила у *Будимпештанским дневним новинама* (нем. *Budapester Tagblatt*) где се служила псеудонимом Алма (Alma).⁷

Природа Хајимовог посла је подразумевала бројне селидбе у различите европске градове. Тако су, на пример, кратко време од 1888. до 1889. године живели у Риму, где је радио као секретар српског посланства, да би се убрзо вратили у Будимпешту. Негде од 1892. до 1897. године живели су у Београду и у том периоду су били једни од оснивача и чланова Књижевно-уметничке заједнице, где је забележено да је Лела читала своје текстове.⁸ Од 1897. па до 1900. године живели су у Трсту, где је њен супруг био генерални конзул. Убрзо затим, 1903. године, преселили су се у Минхен где је Хајим Давичо радио најпре као конзул, а затим и као представник српске трговинске мисије. Током свог боравка у Минхену, Лела је водила преписку с истакнутим особама свога доба попут Владана Ђорђевића, Рикарде Хух (Ricarda Hugh) и Ермана Ђеконија (Ermanno Cesoni),⁹ а познавала је и Оскара Шмица (Oscar A. H. Schmitz) који је помиње у својим дневницима као некога ко је долазио на чајанке код извесне госпође Шевић (нем. Frau von Schewitsch).¹⁰ Пред Први светски рат, око 1914. године, селе се у Женеву, где је Лела постала удовица 1918. године. О њеној незавидној финансијској ситуацији

сведочи молба која је упућена српском конзулату у Женеви за приступ Хајимовом банковном рачуну, али и изјава Хајимовог брата да читаву заоставштину наследи Лела.¹¹

Након тога, Лели се скоро губи сваки траг. Пронађен је податак да је живела у Француској, те да је и даље писала на немачком и да је објављивала у *Париским дневним новинама* (*Pariser Tageszeitung*).¹² На основу текста којим располаже Архив Јеврејског историјског музеја, сазнајемо да је била у животу 1940. године (Алкалај 1940: 5). Остаје непознаница да ли су она и Хајим Давичо имали деце: ако је судити по секундарним изворима, имали су ћерку Елизабету Жак Русо.¹³

О делу Леле Давичо

Лела Давичо је стварала књижевност која представља изузетан пример женске књижевности на српском језику.¹⁴ Ради веће прегледности, њено целокупно стваралаштво може да се подели на три периода: пештански период, београдски период и минхенски период. Први, пештански период, траје до 1887. године и о Лелином стваралаштву пре саме удаје за Хајима не знамо ништа поред горе наведене чињенице о томе да је радила за *Будимпештанске дневне новине* и да је објављивала своје текстове под псеудонимом Алма. За српску књижевност, међутим, посебно је битан београдски период, који је трајао од 1887. до 1903, када је писала на српском језику. Ову периодизацију њеног стваралаштва треба узети условно, јер је у периоду између 1887. и 1903. године Лела живела само шест година у Београду (Давичо 1908: 20). У погледу књижевних родова и врста, писала је есеје, драме, песме у прози, црте и скице, а у њима доминирају теме љубави и положаја жене у друштву.

Лелин текст под називом „Два женска портрета“ састоји се из два дела: „Чувена лепотица“ и „Непозната жена“ и објављен је у *Великом народном календару Смиљевац*, године 1893. Иако сижејно неповезани, овим текстовима је заједничко то што дотичу горућа питања о положају жене у друштву. „Чувена лепотица“ је кратак дијалог између мушкарца и жене, с тим што се приповедачев глас стапа с гласом жене, те се може тврдити да су ауторка, женски приповедач и јунакиња ове дијалогске приче изједначене, или барем да је граница међу њима замагљена. Основна тема разговора је извесна Олга, једногласно призната као чувена лепотица. Олга је ћерка јединица богатих родитеља, која због тога ужива углед жене коју красе многе врлине. Међутим, стварност је другачија, што се читаоцу ставља до знања кроз опис њеног повлашћеног положаја: врлине које јој се приписују само су производ Олгине нарцисоидности. У том смислу,

изузетно је илустративна опаска на тему њеног порођаја: „Што се од других жена тражи као данак што дугују, од ње долази као поклон“ (Давичо 1893: 80). Одговори младића који у разговору учествује кроз шаљиве и ироничне доскочице представљају одговоре јавности које женски приповедачки глас реконструише и имплицира. Да је ауторка била упућена у зачетке феминистичке мисли свог доба доказује и помињање Жорж Санд (George Sand) и Госпође де Стал (Madame de Staël), али и стереотипа досадне уседелице која брбља којешта о Толстојевим романима и на коју се сваљује кривица због лошег провода. Њена осетљивост на биолошку и друштвену неједнакост полова толико је изражена да се не може пренебрегнути као нешто што је допринело стварању доминантног тона, пуног искрености, огорчености, али и истовремене побуне и резигнације. Провејава, осим тога, и осетљивост на класну неједнакост, критика таштине кроз Олгину претерану бригу о одевању и уређивању дома по последњој моди и занемаривање улоге мајке. Читамо да: „[О]осим неколико француских романа, из којих се могу црпсти само идеје како ваља намештати своје будоаре и крити траг љубавним састанцима, госпођа Олга није ништа друго прочитала“ (Давичо 1893: 80). Оно што приповедачица у првом лицу истиче, јесте да Олга не само да је сматрана чувеном лепотицом, већ и женом која је позната као: „пикантна, духовита, милокрвна и особито даровита“ и која, на нараторкино пренеражење, завређује обожавање и *поштовање*¹⁵ свог мужа (Давичо 1893: 79). Јасна је, самим тим, критика упућена лицемерним друштвеним правилима и вредностима. Циклична структура овог дела указује на песимизам поводом остварења било какве промене.

„Непозната жена“, друга прича диптиха, такође је цикличне структуре и представља својеврсни антипод „Чувеној лепотици“. Њихова супротност видна је и у самим антитетичким насловима: непозната и чувена. „Непознату жену“ ауторка пише у потпуности у прози, а тон који преовлађује је тон емпатије, саосећања, а донекле и поистовећивања с јунакињом. Ова прича прати Христину, која је, иако ћерка богатих родитеља, била запостављана у односу на своје сестре. Због занемаривања у ком је одрасла, Христина је у тишини патила. Показивала је, међутим, нарочиту склоност ка учењу, а поводом те особине се недвосмислено помаља приповедачева друштвена критика:

Оволико врлина, на жалост, довољно је да жена буде лишена блаженства женског, земаљског раја. Расположења и васпитна начела, која владају у друштву за жене, таква су, да скрећу и усредсређују сву пажњу на спољност, вижљавост,

малоумност и клободанство женскиња. Жена која мисли и ради као добро и честито мушкиње, сасвим је излишна у друштву, као што није место ружи у леји лука, ни богородичиној икони у лоповској коноби. (Давичо 1983: 83)

Христина је против своје воље удата за човека ког није могла да воли, а нежељено је постала и мајка. Ни муж ни деца нису показивали љубав, нежност ни бригу према њој, а сама није никад скретала пажњу на себе. Наставила је да живи скрајнуто, у оскудици, приликом чега о економској зависности жена у браку приповедач говори следеће: „Новац који је за кућење добијала, као што добијају фабричке раденице недељну зараду, достизаше сад мање, но пре, да намирује потребе“ (Давичо 1893: 85–86). Онда када није помишљала на самоубиство, Христина се препуштала читању књига и свирању Бетовена и Шумана. Читамо: „У таквим тренуцима Христина је била права уметница. Али то нико не знађаше и једва да се знало да свира“ (Давичо 1893: 87). Олга и Христина, према томе, типови су који служе за илустрацију женских особина које се у Олгином случају вреднују, а у Христином презиру. Ова два дела, самим тим, прожета су мотивом *света окренутог наопачке*.

Дела Леле Давичо одишу модернистичком естетиком, тако да се за велики број њених текстова можда рећи да представљају песме у прози. До изражаја долази приповедање у првом лицу и лирски карактер њене прозе, одабран језик и мелодични описи. Једно овакво дело је „Једна љубавна ноћ: скица са приморја“, објављено у *Бранковом колу* 1903. године. Чак и структуром овај текст подсећа на песму захваљујући употреби рефрена и прегршта стилских фигура.¹⁶ Приповедни ток ове прозаиде прати женског приповедача који се присећа љубавних разговора на приморју између више парова. Нараторка најпре размишља о односу између капетанице Мажуранићке и писца Ивана Будисављевића, идеализујући га све до оног тренутка до кад не чује њихов разговор. Између овог сукоба идеализованог и стварног, очекиваног и опредмећеног, рађа се гротескни хумор:

Пошто је меки женски глас неко време ућутао, зачу се звучни глас чувеног писца и ја разабрах ове значајне речи:

– Данас је телеће печење било сасвим сухо и крто; због њега нећу зацело моћи сву ноћ заспати. Не, у тако рђавој и гадној кујни не могу више остати.

– Узмите мало угљено-киселог натрона. Имам пуну кутију; кад се вратимо, даћу вам – био је одговор. (Давичо 1903: 1163)

Наредна два разговора, која нам нараторка једним исповедним и присним тоном преноси, водила су се између Јеле Јежићеве и Пере, с једне, и извесног Звонимира и његове драгане, с друге стране, а блиски су тим пре што се оба тичу љубоморне сцене. Срела је нараторка и групу чамаца пуних деце које је осветљавао јапански фењер и који су певали валцере и куплете, безбрижно уживајући у благој приморској ноћи. Уједно, нараторка између ових разговора умеће рефрен дидактичког карактера, а некад и опширније деонице које ближе описују рефрен. Морализаторски елемент дела се огледа у запажањима о људској природи због које људи, осим у детињству и у старости, од којих је старост представљена кроз разговор старијег брачног пара, непрестано сами себи задају незнатне јаде, не увиђајући величину свега што их окружује. Море, стога, код Леле представља метафору узбурканих страсти и живота, под чијим таласима се људи даве и, како нам поручује рефрен: „Из те коже, по овом времену, не беше спаса“ (Давичо 1903: 1164). Зато читаоца не чуди то што старији брачни пар не седи у чамцу, већ на клупи, спокојно посматрајући море. Рефрен овде трпи преображај и поприма следећи облик: „Дакле, има и томе спаса“ (Давичо 1903: 1166). Читајући ово дело, немогуће је, међутим, не довести га у везу с менипском сатиром, где нас приповедач води кроз пределе који подсећају на пределе из сновиђења, остварујући с читаоцима близак однос и умећући британак хумор. Лела Давичо, својим кратким и садржајним изразом, слика делове свакодневних разговора брижљивим потезима свог пера, остављајући изразито снажан утисак на читаоца.

У *Великом народном календару Смиљевац* из 1894. године Лела је објавила још једно дело по имену „Песник и жена“. По принципу кинеске кутије, овај текст садржи причу унутар приче. Дијалог песника и жене, у ком је женски лик уједно и приповедач у првом лицу, открива природу њиховог односа. Наша јунакиња изражава дивљење према песницима због тога што познају суштину женског бића, док песник истиче да су једини истински песници управо жене. Наводи: „Жена је тек прави песник, и оно што ми кажемо и певамо лепо је стога што оне разумеју то тако добро да читају“ (Давичо 1894: 63). Песник саопштава својој саговорници да жене живе у поезији своју истину, док песници немају у себи нимало нежних и дубоких осећања о којима певају. Да би јој то доказао, он преузима глас приповедача и започиње своју животну причу која је све до самог краја неизвесна. Прослављени песник имао је све што би пожелео, а живот му се претворио у досаду коју је прекраћивао читајући романтичарску књижевност: Бајрона, Пушкина, Леопардија, Хајнеа и Гетеа. Романтичарски занос који га је прожео приликом боравка на

Рајни у близини једног замка пробудио је у њему жељу за љубављу. У том тренутку, као у измаглици сна, песник нам описује љубавни сусрет с Коређовом Магдаленом, како је он назива. Алузије на Нови завет су бројне: не само да је жена Богородица, већ је песник, као болничар у рату, имао прилике да упозна њиховог сина који му је умро на рукама: јасна алузија на Исуса Христа. Величање жене у односу на мушкарца, још је једна битна одлика Лелине књижевности, као што ће се показати у осталим њеним делима.

Исте године је Лела објавила и причу „Велика срећа: домаћа слика“ у *Новој искри* у којој описује свакодневицу госпође Јеле. Она је утонула у досаду свог живота, а све чему се раније и умела радовати, почело јој је деловати лажно и ништавно. Живот јој се чинио сном, а човекова природа несталном. Размишљајући о свом мужу, госпођа Јела је увидела да га не познаје, као што ни он не познаје њен унутрашњи свет. Њене мисли о браку испољене су кроз следеће запажање:

Оно, понеки пут јој је баш пријатно кад може рећи, да је удата. Јер моћи рећи: мој муж, за жену већ значи имати некакав друштвени положај. А њен муж има баш познато и поштовано име. Зашто? Кажу да је стручњак у своме послу. Али шта она има од свега тога? Шта она зна и мари за етнографију! Можда је он стручњак у својој области, али њену струку – он не разуме. Њена је струка лепота, за коју опет он слабо мари. (Давичо 1903: 294)

Свезнајући приповедач уводи читаоца у најдубље мисли и осећања своје јунакиње. Ипак, иако у одређеној мери безличан, у његовом тону постоји и доза саосећајности и благог хумора, ком је Лела била склона. Стиче се утисак да је у основи њене филозофије људска тежња ка истинској љубави и достизању унутрашњег мира, неговању духа путем уметности и превазилажењу узбурканих, површних страсти, порука која избија из њене целокупне књижевне заоставштине на српском језику. Међутим, не треба сметнути с ума да, иако је Лела показивала чисто еманципаторске елементе у својим текстовима, у њима ипак износила реафирмацију патријархата. У наведеном изводу из самог дела присутна је и класична, патријархална подела на сфере: уметност и естетика припадају домену женског, а наука домену мушког. Код Леле не видимо побуну против овог дуализма који се узима за природан, већ идеју о његовом прихватању и превазилажењу.

Изразито комично и сатирично Лелино дело из 1903. године јесте „Навика: црта из живота“, објављено у *Бранковом колу*. У питању је врло успела прича у којој се

исмевају обичаји и карактери, а која прати секретара Министарства Павла Петровића и његове жене Анке Шондине. Госпођа Анка пати од једне бољке коју приповедач, не знамо да ли мушки или женски, назива лудилом сродства, поредећи је с лутком која понавља речи „папа, мама“ (Давичо 1903: 326). Павле Петровић је због таквих околности патио у себи, али се временом прилагодио и повиновао таквом начину живота. Трагикомичност ове црте достиже свој врхунац након што Анка умире угушивши се рибљом кошчицом, а Павле почне да машта о својој будућој слободи. Сугестивност наслова, међутим, прати нас све до краја приче, када Павле Петровић из навике одлучује да одбаци своју новостечену слободу и да се ожени Анкином млађом сестром Маром Шондином, настављајући да живи пређашњим начином живота, спутано и с родбином која му је увек за петама.

Једино Лелино дело на српском језику о ком се до сад писало је „Балска ноћ: дијалог“¹⁷ и оно представља драмско дело у једном чину, објављено 1887. године у *Отаџбини*. Кратак заплет почиње монологом госпође Анђелије која покушава да сачини цртеж по сећању на један дан проведен у природи са својим супругом Миленком Веселиновићем. Монолог прекида управо он, најавом свог одласка на бал с друговима Љубом и Рашом, а где ће бити присутне и Јела Рончићева и многе друге лепотице. Госпођа Анђелија на то одговара најпре раздражљиво, а затим предлаже свој одлазак на игранку на којој ће бити Драгољуб, наочит војник и песник, чије стихове зна напамет и које рецитије.¹⁸

Као што у свом тексту каже Александар Пејчић: „Успевајући да контролише своја осећања (повређеност, љубомора) користи се [Анђелија] елементима сценског наступа – заводљива хаљина обнажених рамена, еротична песма, сензуални глас, ход, саопштавање алузивне намере“, и отпочиње битку користећи се истим оружјем којим је нападнута: изазивањем љубоморе и захтевом за јавним, друштвеним животом. Мушкарац, међутим, све време остаје несвестан жениних правих намера због чега она односи коначну победу. Кроз ову једночинку проблематизује се питање освајања и ограничавања слободе супружника. Описујући Лелину једночинку као пример реалистичке српске драме с типским ликовима какав су патријархални муж и еманципована жена, типском радњом која се своди на жељу за потчињавањем, игру надмудривања и манипулације, открива нам се и њен феминистички потенцијал. Пејчић у својој књизи *Заплет у комедији српског реализма* истиче тактичност и признавање права жени на јаван живот, а латентна идеологија се своди опет на потврђивање женине надмоћности, како интелектуалне тако и емотивне (2012: 131–132, 599).

Још једна Лелина песма у прози, иако писана у Минхену у који се ауторка преселила 1903. године, укључује се у београдски период њеног стваралаштва као последње дело које је написала на српском језику. Носи назив „Сфинга“, по речи која служи као метафора која указује на мистериозну и енигматичну, али и окрутну, природу која се традиционално приписује жени, а тематизује свађу двоје љубавника, жене-сфинге и песника. Овај поетизовани дијалог, комбинован је с мелодичном нарацијом и стилским фигурама, од којих су најзаступљеније фигуре дикције, а оне доприносе стварању једног нарочито лиричног, непосредног и упечатљивог текста. Као и у „Балској ноћи“, и у делима „Песник и жена“ и „Сфинга“, заступљена је идеја о узвишености жене, њеног сензибилитета, довитљивости и уопште, њене супериорности.

Током свог живота у Минхену, Лелин текст „Српске жене“, првобитно објављен у једном минхенском часопису, преведен је с немачког и објављен 1908. године у *Домаћици*. По свом карактеру есеј, овај текст је заснован на личним искуствима са Српкињама које је ауторка стекла током свог живота у Београду. Упућен је немачкој публици, а оријентисан је ка борби против негативних стереотипа који владају међу Немцима када је у питању Србија. Српкиње су описане као посвећене и пожртвоване мајке, родољубиве и изузетно вичне сваком занату, нарочито ткању. Притом, у вези с ткањем, у овај текст, препун емотивног набоја, уноси и дозу ерудиције поредећи их с Омфалом и Пенелопом. Оне су и образоване, а има и оних које бирају друге животне путеве, не одричући се нужно и улоге мајке, па тако постају лекарке и учитељице. Лела не пропушта прилику да изнесе и критику Запада, који је много конзервативнији по питању укључивања жена у високо образовање од Срба и Руса мада њих западњаци сматрају назадним нацијама. Српкиње су, осим тога, веште и у справљању производа за лепоту од природних материјала, мада су по природи лепе, а по начину одевања угледају се на жене из Западне Европе. Лела Давичо завршава свој есеј позивањем Немаца да преиспитају своје предрасуде када је у питању српски народ, а нарочито српске жене.

Лела је оставила за собом још један чланак на српском језику, који објављује *Домаћица*. Он носи назив „Женски позив“ и првобитно је објављен у *Трговинском гласнику* 1911. године. У њему износи своје виђење о значају духовног развоја жене и њеног образовања. Осим саме садржине текста, којим нам се књижевница још једном представља као заговорница женске еманципације, драгоцен је податак који се налази у фусноти чланка, а који нам говори о њеном обичају да се потписује псеудонимом Коломба (Colomba).

Минхенски период је, међутим, најплоднији период њеног књижевног стваралаштва када пише искључиво на немачком. Тај период траје од 1903. до 1914. године. Тада је написала низ књижевних текстова у немачким новинама,¹⁹ а у Лајпцигу је објављена и њена монографија под насловом *Die Tugendhaften* (Крепоснице). Одржавала је снажне културне везе с истакнутим женама свог времена, попут Иде Клаус, а пишући њену биографију, допринела је развоју биографистике, што је још један њен легат каснијем ширењу феминистичке мисли.

Закључак

Лик и дело Леле Давичо дуго су представљали област на маргинама истраживања како српске тако и српске женске књижевности. О њој се говорило врло спорадично у понеким текстовима о њеном супругу, дипломати и књижевнику Хајиму С. Давичу, а најчешће у контексту њиховог јеврејског порекла. У овом раду је начињен покушај да се њена биографија открије и њено књижевно дело на српском језику представи на што систематичнији начин.

Чињеница да је стварала и на немачком језику и да се периоди писања на немачком и српском донекле и поклапају, отежала је у знатној мери овај покушај систематизације који је заснован пре на географском него на хронолошком критеријуму. Ипак, најуспелији покушај систематизације би морао бити препуштен стилским или жанровским критеријумима, с обзиром на то да јој је стваралаштво тематски хомогено те да не пружа могућност значајне тематске диференцијације. Међутим, овакав подухват би подразумевао обраду и њених дела на немачком језику, што прелази оквире овог рада.

Њена дела су обојена културним и друштвеним променама које су обележиле период у ком је живела и стварала. Постаје јасно, чак и на основу сугестивних наслова већине њених дела, да је била је под снажним утицајем еманципаторских идеја с краја 19. и почетка 20. века, те се њено дело може сматрати и доприносом раном феминистичком наслеђу.

Стваралаштво Леле Давичо, незаслужено запостављено у домаћој критици, употпуњује слику о самој ауторки која нам се открива као образована и духовита жена, истанчаног осећаја за културну динамику и интелектуалну размену идеја. Књижевност јој одише ангажованошћу: има много тога да нам каже, а њена животна филозофија, иако критичка и наклоњена благој сатири, у суштини је пацифистичка и заснована на толеранцији и прихватању разлика.

Имајући у виду друштвени и историјски контекст у ком је живела, Лелина дела могу да се читају као чврсти кораци ка остваривању женске слободе. Дотичући се питања мушко-женских односа у којима доминирају љубомора, страст, свађе, манипулације, па чак и наговештаји сексуалног, Лела отвара и нова поглавља попут права на избор када су у питању брак и мајчинство, права на образовање и права на друштвену равноправност. Осим тога, њен језик је негован, израз сажет, ликови су типски, а прича дата у обрисима које читалац изнова и изнова употпуњује својим искуствима. Просветитељски карактер је садржан у целокупном њеном делу, а допринос који је дала еманципацији жена у Србији и борби против ксенофобије уперене ка Србима у свом есеју, потврђује још једном њен емпатични и човекољубиви дух.

¹ Овај рад је настао у оквиру *Књиженства*.

² Државни шематизми обухватају спискове запослених у јавним службама за сваку годину и могу се наћи у државним архивима. Ипак, ретки су радови посвећени и самом Хајиму С. Давичу, а још ређи они који на било који начин помињу Лелу. Као главни критеријум за избор секундарне литературе, у складу с тим, било је постојање било каквих података везаних за њу.

³ Davicho, Davitcho, Davitscho, Davitschoff, Davitechor.

⁴ Примера ради, име Јелена наводи Ивана Вучина Симовић у раду „Живот и дело Хајима С. Давича (1854–1918): између славе и заборав“, објављеном у часопису *Наслеђе*, бр. 31, године 2015, на страни 112. Овај податак наводи и Кринка Видаковић Петров у својој књизи *Култура шпанских Јевреја на југословенском тлу*, на страни 115.

Није доступан податак о томе због чега књижевница преузима надимак Лела, али је чињеница да се тако потписивала. Разлог због ког се име Јелена може одбацити као верзија њеног имена је тај што ниједан документ не сведочи о њему, осим текстова који не наводе извор за такву тврдњу.

⁵ Могуће је наићи и на податак о томе да је рођена 1850. Међутим, 1856. година је ближа годинама рођења њених браће и сестара, због чега се узима за тачну. Овој одлуци допринела је и чињеница да се у изворима чешће јавља као година њеног рођења, првенствено у дигиталној бази података *The Jewish Gen: The Global Home for Jewish Genealogy*. Лелин венчани лист са Миксом Шомођијем, подаци о њиховом разводу као и подаци о склапању њеног брака са Хајим Давичом, дигитализовани су у наведеном репозиторијуму и могу се пронаћи претрагом Лелиног имена Адел Голд (латиницом), након претходне регистрације, на следећем линку: https://www.jewishgen.org/databases/jgdetail_2.php (приступљено 5. 11. 2021).

⁶ Нотарски записи који сведоче о овим подацима се налазе у дигиталном архиву *Hungaricana* претрагом Лелиног имена Адел Голд: https://www.hungaricana.hu/en/search/results/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogeyJEOVRBQkFTRSI6IFsiS09aSkVHWVpSSJdfSwgInF1ZXJ5IjogImFkZWwgZ29sZCJ9&per_page=20 (приступљено 5. 11. 2021).

⁷ У питању је часопис *Die Neuzeit*, из 1. 4. 1887. Дигитализован на страници *Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften online*: <http://anno.onb.ac.at/> (приступљено 5. 11. 2021).

⁸ Према наводима из *Бранковог кола*, август 1895, бр. 9, стр. 286.

⁹ Писма пронађена у каталогу *Kallias – der Online-Katalog des Deutschen Literaturarchivs Marbach*: https://www.dla-marbach.de/katalog-beta/?tx_find_find%5Bcontroller%5D=Search&cHash=f3e7487a3a49063b267b21794e4492cf (приступљено 5. 11. 2021)

¹⁰ У питању је немачка књижевница и глумица Хелен фон Денигес. Позната је и као Хелен фон Раковица и Хелен фон Шевић, по презименима својих супруга. Имала је буран живот, а надимак кој је био Црвена грофица. Могуће прочитати у дигитализованим дневницима Оскара Шмица на

следећем линку: <https://freeditorial.com/es/books/tagebucher-1896-1906-auszuge/downloadbookepub/pdf> (приступљено 5. 11. 2021).

¹¹ Налази се у Архиву Србије у оквиру административног фонда Генералног конзулата Краљевине Србије у Женеви. Сигнатура 1918 3487.

¹² На веб-сајту: <https://www.archivportal-d.de/?> (приступљено 5. 11. 2021).

¹³ Податак се може пронаћи на интернет страници Мрежа Сефарда: <http://www.proyectos.cchs.csic.es/sefardiweb/node/212> (приступљено 5. 11. 2021).

¹⁴ Није познато како и када је Лела научила српски језик. С обзиром на то да се у њеној књизи *Крепоснице (Die Tugendhaften)* могу наћи њена дела попут *Сфинге* и на немачком језику, може се претпоставити да се бавила превођењем (Davitschoff 1910: 72–73).

¹⁵ Коса слова су ауторкина.

¹⁶ Традиционално би се овакво књижевно дело сматрало песмом у прози, међутим, Лела га у самом називу жанровски одређује као скицу. Ипак, не сме се занемарити лиричност текста те се оно у овом раду описује у складу том особином.

¹⁷ Александар Пејчић у својој дисертацији.

¹⁸ Деонице у стиху су преузете из збирке необјављених песама Драгомира Брзака.

¹⁹ Неки Лелини текстови на немачком јесу: “Die Tugendhaften”. Leipzig: Rothbarth, 1910. Друго издање 1905, исти издавач; “Skizze”. In: Die Woche, vol. 6, 1–6, 1904; “Die Quelle des Lebens”. Der Kulturmensch, 14 (1905): 232–233; “Das Tränenparadies”. Die Gartenlaube, 1904, 21, pp. 21–26; “Therftan Effendi”. Die Woche, vol. 3, 3, 1903; “Gräfin Klinckowström”; “Die gelbit mörderin”. Lodzer Zeitung, 23, 1904, pp. 1–2; “Die Bezwingung des Lärms”; “Die sie sich seh'u”. Czernowitzer Allgemeine Zeitung, 19. mai 1907, pp. 1–2; “Die Selbstmörderin”. Czernowitzer Tagblatt 10. August 1904, pp. 1–2; “Schwankende Gestalten”. Czernowitzer Allgemeine Zeitung 16. März 1906, p. 1; “Aneinander vorbei”. Bregenzer/Vorarlberger Tagblatt 21. April 1907, p. 1; “Eppur si mouve”. Czernowitzer Allgemeine Zeitung 4. März 1905. У Париским дневним новинама је 1938. године објавила текстове “Eine verdächtige Person” и “Monte-Carlo 1938”.

Izvori

Hungaricana: Hungarian Cultural Heritage Portal: <https://hungaricana.hu/en/>

Historische österreichische Zeitungen und Zeitschriften online: <http://anno.onb.ac.at/>

The Jewish Gen: The Global Home for Jewish Genealogy: <https://www.jewishgen.org/>

Arhiv Srbije

Jevrejski istorijski muzej

Kallías – der Online-Katalog des Deutschen Literaturarchivs Marbach:
<https://www.dla-marbach.de/>

Archiv Portal: Ein Service von Deutsche Digitale Bibliothek: [Startseite - Archivportal-D](#)

Sefardi Web: <http://www.proyectos.cchs.csic.es/sefardiweb/node/212>

Literatura

Alkalaj, Aron. „Hajim S. Davičo“. Vesnik 21 (1940): 4–6. (Ćirilica)

Vidaković Petrov, Krinka. Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu. Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2001. (Ćirilica)

Vučina Simović, Ivana. „Život i delo Hajima S. Daviča (1854–1918): između slave i zaborava“. Nasleđe br. 31 (2015): 112. (Ćirilica)

Davitschoff, Lela. Die Tugendhaften. Leipzig: Friedrich Rothbarth, 1910.

Davičo, Lela. „Balska noć“. Otadžbina knj. 17, sveska 65–68 (1887): 352–360. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Velika sreća: domaća slika“. Nova iskra 5 (1903): 293–295. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Dva ženska portreta“. Smiljevac: veliki narodni kalendar (sa slikama) 2 (1893): 77–88. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Jedna ljubavna noć: skica sa primorja“. Brankovo kolo: list za zabavu, pouku i književnost 37 (1903): 1161. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Navika“. Brankovo kolo: list za zabavu, pouku i književnost 11 (1903): 326–331. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Pesnik i žena“. Smiljevac: veliki narodni kalendar (sa slikama) 3 (1894): 63–68. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Srpske žene“. Domaćica 11 (1908): 20–22. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Sfinga“. Brankovo kolo: list za zabavu, pouku i književnost 15 (1903): 455. (Ćirilica)

Davičo, Lela. „Ženski poziv“. Domaćica, 11 (1911): 417–420. (Ćirilica)

Davičo, Lela. Pisma Vladanu Đorđeviću. Arhiv Srbije. Lični fond Vladana Đorđevića. Signatura 121. (Ćirilica)

Davičo, Lela. Molba Generalnom konzulatu Kraljevine Srbije u Ženevi. Arhiv Srbije. Fond Generalnog konzulata u Ženevi. Signatura 1918 3487. (Ćirilica)

Pejčić, Aleksandar. Zaplet u komediji srpskog realizma: između Jovana Sterije Popovića i Branislava Nušića, doktorska disertacija. Filološki fakultet: Beograd, 2012. (Ćirilica)

Schmitz, Oscar A. H. *Tagebücher 1896-1906: Auszüge.*
<https://freeditorial.com/es/books/tagebuecher-1896-1906-auszuge/downloadbookepub/pdf>.

Пристапљено 18. августа 2019. године.

Biljana Skopljak
biljana.skopljak@fil.bg.ac.rs
University of Belgrade
Faculty of Philology

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2021.11.11.9>

UDC: 821.09 Давичо Л.
821.09:929 Давичо Л.
Original scientific article

The Life and Work of Lela Davičo

The paper is a product of the genealogical, bibliographic and literary historical research on the private life and literary texts of Lela Davičo, with the goal of drawing attention to her work and examine the literary and historical context in which it was produced. Lela Davičo wrote essays, dramas, prose poems, as well as literary sketches, and the themes of love and women's position in society dominate her work. She was strongly influenced by emancipatory ideas at the turn of the 20th century, so her oeuvre could be considered a contribution to feminist heritage. For a clearer overview, Lela Davičo's entire body of work could be divided into three periods: the Pest period, the Belgrade period and the Munich period. The Belgrade period, which lasted between 1887 and 1903, when she wrote in the Serbian language, is particularly important for Serbian literature.

Key words: Lela Davičo, Serbia, Jewish woman, biography, oeuvre